

PREMA NOVOJ TIPOLOGIJI CRKVENOGA GRADITELJSTVA

Završno razmišljanje

Gradnja jedne crkve-građevine stoji *kao tajna* pred graditeljima i likovnim umjetnicima svih stoljeća kršćanstva. Odista *kao tajna*, jer samo se na prvi mah čini, i to neupućenome, da je jednostavno sagraditi crkvu-građevinu. Ipak, i danas vrijedi davno - već u Srednjemu vijeku - rečena riječ: "Ecclesia materialis representat Ecclesiam spiritualem - materijalna crkva predočuje duhovnu Crkvu," kako je u svom predavanju na savjetovanju u Zagrebu (Teologija arhitektonskoga i likovnoga govora u crkvenom graditeljstvu) naveo naš teolog i filozof dr. Stjepan Kušar. Jer, suživljujući se u nepreglednu sliku nastajanja crkve-građevine u dvijetisućljetnom tijeku kršćanstva, kao da pred svima trajno lebdi pitanje: *koji je bitni objektiv u stvaranju sakralno kršćansko-katoličkoga graditeljstva i sakralnoga prostora? Ili: gdje je u tom stvaralaštvu imao mjesto Bog - jer crkva je "Dom Božji" - i gdje je našla mjesto vjernačka zajednica, jer crkva je bogoslužno mjesto Božjega puka, sabranoga u molitvi?* U svakom slučaju, u kršćanskom sakralnom graditeljstvu *kultura* je našla svoje istaknuto mjesto, ali se s pravom možemo pitati je li i *kult* u svim svojim mjerama našao dobro mjesto? S takvim pitanjima, koja zacijelo skrivaju objektiv crkve-građevine, susretala su se sva stoljeća kršćanstva, stvarajući sad bolja, sad slabija bogoslužna zdanja. U objektivnoj prosudbi, možemo se pitati nije li, primjerice, u vremenu bazikalnoga graditeljstva, teološka odrednica Boga Svevladara, upristutnjivana u Kristu Svevladaru, zapostavila odrednicu Boga kao Oca ili Krista kao Spasitelja malenih? Nije li - u vremenu gotike - težnja za tajnom/misterijem, kao važnim teološkim naglaskom u kršćanstvu, odvelo crkveo graditeljstvo u visine, do mistike u kamenu, drvu i platnu, zapostavljajući ponešto bogoslužnu zajednicu? Ipak, smijemo li biti strogi kritičari takvih prisupa, bez nužne nijanse u razumijevanju cjelokupnoga sklopa življenja vjere u spomenutim i drugim graditeljskim razdobljima? Radije bi valjalo reći da to odista bijaše traženje ili trajno ulaženje u tajnu crkvenoga graditeljstva.

Na razini takvih pitanja želilo je biti i ovogodišnje znanstveno savjetovanje u Zagrebu. Liturgijski institut iz Zadra, evo već je drugi put organizirao stručno savjetovanje s takvim pitanjima. Nakon splitskoga

skupa o takvoj temi, održanoga 1996., ovo savjetovanje je bilo međunarodnoga karaktera, jer su na skupu bili nazočni i predavači iz Italije i Slovenije. Uz Liturgijski institut (radno tijelo Liturgijskoga vijeća Hrvatske biskupske konferencije, sa sjedištem u Zadru), suorganizatori zagrebačkoga savjetovanja bile su arhitektonske tvrtke ARBi d.o.o. i ZLATNI REZ d.o.o.

Svi predavči na savjetovanju - mahom visoko stručne osobe - očitovali su *svijest skromnosti*, ali i *svijest traženja*, te su - kako mislimo - dosegnuti značajni odgovori. Na savjetovanju je, kao prvo, izražena *svijest o nužnosti suradnje svih struka koje "grade" crkvu*: arhitekata, likovnih umjetnika, teologa-liturgičara, crkvenih glazbenika, pastoralnih djelatnika, inženjera za osvjetljenje i razglas, i drugih. Osjećaj upućenosti jednih na druge sve je očitiji, kako je istaknuto u više predavača na savjetovanju. Naglašeno je osobito da voditelji crkvenih gradnji (crkveni poglavari, župnici) uvelike griješe ako na vlastitu ruku poduzimaju tako značajne pothvate kao što je gradnja jedne crkve. Različiti stručnjaci - teolozi: I. Šaško, S. Kušar, B. Škunca; povjesničari umjetnosti: R. Ivančević, F. Meder; arhitekti: B. Magaš, D. Tušek, T. Premerl, N. Bašić, M. Bergamo (iz Italije), J. Marinko (iz Slovenije), F. Škunca - očitovali pravo umjeće međudisciplinskoga dijaloga. Što preko vrijednih predavanja, što putem raspave, pokazali su visoko znanje, u dubokoj svijesti upućenosti jednih na druge. Ali, potrebno je istaknuti da je u ovom savjetovanju došlo do očitovanja još dviju posebnih svijesti: (1) *svijest o nužnosti kontinuiteta općih kršćansko-katoličkih kategorija crkvene gradnje*, i (2) *svijest o nacionalnom kontinuitetu crkvenoga graditeljstva*.

(1) Sve je razvidnije da je kršćanstvo u svojim izvorima (Biblija, rano kršćanstvo, patrističko razdoblje, Šrednji vijek) izreklo bitne biljege crkvenoga graditeljstva, te je nužno - u trajnoj kreativnosti moderniteta - slijediti bitne kršćansko-katoličke odrednice, učrščujući upravo tim putem kreativni kršćanski kontinuitet. Teološki rečeno, drugačije ne može ni biti, jer "ako se želi doći do najviše pozadine u crkvenome građevinarstvu, ono, kao i svaka druga umjetnost, ima uvijek pred sobom *inkarnacijski princip* (I. Šaško), tj. događaj Kristova utjelovljenja i povijesnog uprisutnjenja Kristove zajednice vjernika. Izvor (Krist) - kao središte spsenjske povijesti obaju Zavjeta - uvjetuje rađanje, oblik i kvalitetu rasta Zajednice. Zajednica-Crkva-Ecclesia - dakle *živa zajednica Kristovih vjernika* - dobiva prostor koji se, ne bez razloga, naziva *ecclesia*, *eglise*, *chiesa*, *iglesia*, korijenski sve redom iz izvorne riječi "Ecclesia", što znači "Skupština Gospodinova", "Saziv Božji"; ili pak *Kirche*, *kirk*,

Church, opet u sličnom značenju, od *kyriake oikia*, što znači "Gospodnja kuća, Gospodnja obitelj". Jer, kako s pravom ističe teolog-liturgičar Ivan Šaško, "po srijedi je odnos sličnosti arhitekture i zajednice koja slavi". Zato crkva-građevina ne može biti "polivalentan prostor" (S. Kušar), naime prostor čas za bogoslužje, čas za kojekakve igre. U crkvenu arhitekturu i likovni govor "treba ukomponirati Objavu, jer Objava se predaje kroz mnoštvo različitih izraza i simbola" (S. Kušar). Takvi teološki i duhovni naglasci - najprije življeni u vjeri zajednice - našli su odgovarajuće simbole i oblike, što su prerasli u temeljnu sliku crkvenoga graditeljstva i likovnoga izražavanja. Nužno je, naime, "uspostaviti zajedništvo u oprostorenju teološke ideje, a to već za sobom povlači pitanje teologije sakralnoga prostora," kako ističe povjesničar umjetnosti i arhitekt T. Premerl. Talijanski arhitekt, prof. Maurizio Bergamo, smatra da se upravo iz govora takve teološke matrice, primjerice za *oltar*, ne može olako uzimati bilo kakav materijal nego *kamen*, niti ubličavati ga proizvoljno nego kao *kvadrat* ili *četverokut*. Ili pak - kako predlaže arhitekt F. Škunca - nije prikladan odveć longitudinalni oblik vjerničke lađe, nego poluamfiteatralni, skladno usmjeren prema *središtu-oltaru*. U tim i sličnim biljezima, ponajprije unutarnjim, pa vanjskim, "sakralni prostor mora biti oduhovljen unutarnjim značenjem i duhovnim iskazom koji se može pravo osjetiti isključivo estetikom preko oblika" (T. Premerl).

Pred tako utemeljenim zahtjevima odista se ne bi smjelo neodgovorno pristupati gradnji novih crkava, na što je s pravom neuvijeno upozorio naš povjesničar umjetnosti, prof. Radovan Ivančević. Prema njegovim zapažanjima, pretjerane dimenzije, skupoća materijala i arhitektonski neukus, tri su teška grijeha u našem sadašnjem crkvenom graditeljstvu. Zbog težine zadatka, kao što je gradnja crkve, poglavito u našim siromašnim okolnostima, ali u drugom religiozno-kulturološkom okruženju u odnosu na ono iz vremena velikih katedrala, on smatra da je bolje izabrati simbolički prepoznatljiv i nenametljiv oblik relativno malih dimenzija crkava, s mogućnostima tzv. *otvorene crkve* (propovijedaonica na vanjskom zidu crkve, prema trgu), kao što su - tvrdi R. Ivančević - u tome uspjevali franjevci i dominikanci u svojem početnom propovjedničkom zamahu u tijeku 14. i 15. st., koji su - pored veličanstvenih gotičkih katedrala, u kršćansku sakralnu arhitekturu unijeli jednostavnu gotiku jednobrodnih crkava, promičući - opet prema R. Ivančeviću - kršćanski humanizam.

Drugi važan naglasak koji je istaknut na savjetovanju u Zagrebu mogli bismo odrediti kao *svijest o nacionalnom kontinuitetu*, odnosno pokušaj da se izvorna hrvatska crkveno-graditeljska baština - u okviru općega kršćanskoga naslijeđa - uzima kao "pramatrica" graditeljskoga i likovnoga stvaralaštva (B. Magaš, N. Bašić). U određenom smislu, iznikla je želja za *današnjom tipologijom crkvenoga graditeljstva u Hrvata* (B. Magaš), jer je nestanak klasičnih tipologija - izgubljenih u 19. st. - stavila u teški položaj nesnalaznja sve koji žele graditi crkvu. Doduše, "arhitektura to su arhitekture", kako je kazao - citirajući znamenitoga teoretičara arhitektonskoga govora, Charls Jensks - kazao zadarski arhitekt Nikola Bašić. Stoga i on sam, kao i akademik B. Magaš, bez kompleksa posuže za općim i našim hrvatskim praoblicima, stvarajući - u izrazima moderniteta - ipak *novu* arhitekturu. Uostalom. Nije li i slavni Corbusier, sa svojom crkvom u Ronchamp-u (Francuska), asocijativno s romaničkim biljegom, stvorio arhitektonski *novum*. No, Corbusier-ova crkva je toliko nova da je Corbusier - kako je primjetio M. Bergamo - "razorio" klasične tipološke predloške? Srušena je ili barem raslojena ustaljena arhitektonska semantika, te se tek genijalni arhitekti mogu uspješno predstaviti u gradnji "bez pravila". Slično se je dogodilo i likovnim umjetnostima, posebno u slikarstvu.

Polazeći baš od činjenice izgubljenih tipologija, odnosno ne pronađenih novih tipologija, i primjenjujući čitavu problematiku na područje hrvatskoga sakralnoga graditeljstva, Boris Magaš je predlaže traženje "hrvatske tipologije". Njegove dvije crkve - već sagrađena franjevačka crkva Sv. Nikole u Rijeci, i nedavno započeta dominikanska crkva Bl. Augustina Kažotića u Zagrebu, na tragu su upravo takve "hrvatske tipologije", s velikim naglaskom na tipologiji starohrvatskoga sakralnoga graditeljstva, ali i utemeljene, dakako, na općim kodovima kršćansko-katoličkoga sakralnoga graditeljstva. I crkve arhitekta N. Bašića, ona u Ražinama pokraj Šibenika, i dvije u gradnji (Vodice, Zagreb) predstavljaju sličnu tipološku semantiku.

Posve je izvjesno da u Italiji i Sloveniji ta "nova tipologija" ne može biti kao hrvatska. Zato je s pravom slovenski arhitekt, prof. Jože Marinko, isticao jednu drugu podlogu za slovensku tipologiju, naime snažan utjecaj sakralne arhitekture i umjetnosti znamenitoga slovenskog arhitekta Jože Plečnika. Bitno je - kako sugerira B. Magaš - da se širem graditeljskom, arhitektonskom i likovnom sakralnom krugu pruži određeniji semantički govor i sugerira primjenjeniju tipologiju. Valja se nadati da će ta ideja biti produbljena i studijski razrađena, što bi bilo od

najvećega značenja za kulturu sakralnoga graditeljstva u našem krugu. U ovom domovinskom času - nakon promjene političkoga sustava i uspostave samostalne države - pojačana je briga za obnavljanjem i očuvanjem hrvatskoga sakralnog naslijeđa (F. Meder), što u našoj crkvenoj i društvenoj javnosti stvara drugačiji odnos prema našim izvorima. Ujedno, na taj način u svijesti ljudi od kulture, među kojima i kod arhitekata, pred oči dolazi prastara hrvatska graditeljska matrica.

Gore rečene sugestije općega i posebnoga karaktera, valjalo bi, čini se, protegnuti i na urbanističke odnose prema crkvenim zdanjima - jer su i oni izgubljeni, posebno na prostorima i u vremenu donedavnih ateističkih režima - i vratiti dostojanstvo sakralnome graditeljstvu. Nije li ta izgubljenost, ali, nerijetko, i neodgovornost i nestručnost u pristupanju gradnji crkava, uzrokom da u preglednim enciklopedijskim izdanjima arhitekture dvadesetoga stoljeća, crkve-građevine - po prvi puta u povijesti europskoga graditeljstva - više nisu paradigma u arhitektonskom i likovnom stvaralaštvu, pita se s pravom dr. Davorin Tušek, arhitekt iz Splita. Nažalost, skoro da ih nema u takvim edicijama dvadesetoga stoljeća.

Zbornik radova koji će objediniti sva predavanja sa zagrebačkoga znanstvenoga savjetovanja u jednu knjigu, zacijelo će pružiti još jedno značajno svjetlo za kvalitetan pristup *tajni* crkvenoga graditeljstva. Pored gore istaknutih doprinosa, zbornik bi trebao uključiti i prilog o osvjetljenju crkava, o čemu je, uz dijapozitive koji svjedoče o velikom iskustvu, govorio ing. Sergej Skočić, predstavnik međunarodne tvrtke INTERLIGHT d.o.o., iz Splita, te prilog o akustici i razglasu u crkavama, o čemu je imao vrijedan intervent ing. Ante Jergović, vlasnik tvrtke ELEKTROAKUSTIKA, iz Zagreba. Pouzdano se nadamo da će sponzori financijski poduprijeti to izdanje, kao što je to učinio grad Split prije tri godine kod tiskanja zbornika pod naslovom *Crkva-građevina u svjetlu teologije, arhitekture i umjetnosti*.

Radost je, na kraju, kazati da su zagrebački suorganizatori savjetovanja, ARBI i ZLATNI REZ, preko svojih voditelja, arhitekata Florijana Škunca i Krešimira Tičića, i njihovih suradnika, uložili velik trud u pripremanju savjetovanja, napose u priređivanju izgledne popratne izložbe novijih ostvarenja crkvenoga graditeljstva u Hrvatskoj, Italiji i Sloveniji.

dr. Bernardin Škunca, ofm